

*Лозовська К. О.,
асистент кафедри перекладу та слов'янської філології
Криворізького державного педагогічного університету*

МОВЛЕННЄВИЙ ПОРТРЕТ ЖІНКИ XIX СТ. (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Л.М. ОЛКОТТ «МАЛЕНЬКІ ЖІНКИ»)

Анотація. Стаття присвячена характерним рисам жіночого мовлення (XIX ст.), дослідженим на матеріалі роману Л.М. Олкотт "Little Women". Роман, написаний у 1868 році, є найбільш популярним та відомим твором авторки, у якому розповідається про життя чотирьох сестер Марч, а саме Маргарет, Джо, Бет та Еммі. Метою роботи є визначення рис, притаманних мовленню жінок за класифікацією Р. Лакоффа. До цих рис відносимо використання розділових питань і підвищеної інтонації, вживання семантично «порожньої» лексики, частотне використання лексики, характерної для «жіночих» тем, часте вживання емпізи, інтенсифікаторів і модальних часток, використання точних назв кольорів, а також порівняно менше використання засобів створення гумористичного ефекту. Також у роботі досліджено мовлення персонажів відповідно до чотирьох моделей гендерної ідентичності, таких як «Берегиня», «Барбі», «Ділова жінка» та «Феміністка». Згідно з отриманими результатами, найбільш популярною моделлю мовлення жінок у досліджуваному романі є «Барбі», адже головною метою жінок того сторіччя був гарний вигляд як гарантія майбутнього вдалого заміжжя. Друге місце посідає гендерна модель «Берегиня», оскільки жінка мала вести господарство та піклуватися про дітей. Найменш популярними виявились моделі «Ділова жінка» та «Феміністка», втіленням яких у романі є Джо. Наявність такого персонажа пов'язана з тим, що у кінці XVIII ст. – початку XIX ст. виник жіночий феміністичний рух, загальні риси якого отримали своє відображення у мовленні та поведінці Джо. Гендерні моделі «Барбі» та «Берегиня» повністю відповідають характерним рисам жіночого мовлення, наведеним у класифікації Р. Лакоффа. Для моделей «Ділова жінка» та «Феміністка» характерною рисою також є використання розділових питань, семантично «порожньої лексики» та інтенсифікаторів. Однак саме у цих гендерних моделях знаходимо риси, що, за стереотипами, не є притаманними жіночому мовленню, а саме часте вживання жаргів, менша зосередженість на точних назвах кольорів, розмови на теми, що не належать до суто «жіночих».

Ключові слова: мовленнєвий портрет, жіноче мовлення, гендер, гендерна ідентичність, Луїза Мей Олкотт, "Little Women".

Постановка проблеми. Нині у лінгвістиці все більшої популярності набувають гендерні студії, об'єктом дослідження яких є те, як гендер людини впливає на її мовлення. При цьому потрібно пам'ятати, що біологічна стать людини та її гендер – це відмінні між собою речі. Так, одні дослідники схильні вважати, що між мовою чоловіків та жінок є суттєві відмінності, які можна виокремити та класифікувати, тоді як інші говорять про те, що ця різниця не є значною. З огляду на те, що гендерна лінгвістика – це відносно новий напрям у мовознавстві, існує тільки порівняно невелика кількість робіт, присвячених мовленню чоловіків та/або жінок у минулих століттях.

Біологічна зумовленість відмінностей між чоловіками і жінками вважалася незаперечною до кінця XIX ст. [1, с. 20], і поняття «гендер» з'явилося не так давно: в активний ужиток воно потрапило лише у 1960-х роках [2, с. 24]. Таким чином, до XX ст. відмінності між мовленням чоловіків та жінок визначалися виключно з погляду на те, до якої біологічної статі належали мовці. У дослідженні спробуємо окреслити стереотипний мовленнєвий портрет жінок XIX ст., засновуючись на романі Л.М. Олкотт «Маленькі жінки», а також дослідити те, до якої гендерної моделі належать головні героїні роману, такі як Маргарет, Джо, Еммі та Бет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чоловіче та жіноче мовлення, а також вплив гендера на мовлення досліджувалося у роботах закордонних (Р. Лакоффа, І. Кубі, Д. Таннен) та вітчизняних науковців (М. Бережна, О. Горошко, О. Земська, А. Твардовська, М. Ткалич, Т. Марценюк).

Метою статті є визначення рис, характерних для мовленнєвого портрету жінок XIX ст., на матеріалі роману Л.М. Олкотт «Маленькі жінки», а також аналіз чинників, які впливали на його формування.

Виклад основного матеріалу. Перед тим, як розпочати розгляд мовленнєвого портрету жінок, потрібно звернутися до визначення мовленнєвого портрета. Основні особливості мовленнєвого портрета в тексті художнього твору можна визначити таким чином: це зображення лінгвостетичними засобами зовнішнього в людині й того внутрішнього, що проявляється зовні й стає видимим [3, с. 152].

У статті М.В. Бережної згадувалося про те, що, створюючи образ персонажа, письменник використовує як експліцитні, так й імпліцитні засоби і прийоми. До експліцитних відносять пряму вказівку на риси характеру, вік, національність, професію, освіту, соціальний статус персонажа тощо. Імпліцитні засоби ширші, серед них виокремлюють різноманітні стилістичні прийоми, використання в мовленні персонажів функціонально-забарвленої лексики, сленгізмів, діалектизмів, а також засобів, що вимагають від читача/глядача додаткової фонові інформації для їх інтерпретації (алюзії, прецедентні тексти та імена тощо) [4, с. 11]. Одним із факторів, які визначають мовленнєвий портрет, є гендер персонажа.

Поняття «гендер» з'являється у соціально-гуманітарному знанні другої половини XX ст. як похідне від поняття «стать». Однак гендер є не біологічною, а соціокультурною категорією: індивід не отримує гендер автоматично від народження, а набуває його у процесі включення в суспільне життя. Гендер – це комплекс культурних і соціальних характеристик, що охоплює всі сфери діяльності людини [5, с. 7].

Раніше існувала думка про те, що розгляд гендерних відмінностей мовлення жінок та чоловіків має відбуватися з тієї точки

зору, що жінки – це відхилення від стандарту, яким є чоловіки [6, с. 6]. У роботі Дж. Річті була наведена цитата критика та феміністки Е. Шоултер. За її словами, жіноча мова відображає маргінальність «ораторів», яким «відмовлено у доступі до всіх ресурсів мови» та які «змушені мовчати, використовувати евфемізми та мітгацію». Жінки завжди повинні користуватися гендерно маркованою лексикою, причому робити це свідомо [7, с. 263].

Першою роботою, у якій були визначені характерні риси жіночого мовлення, була робота Робін Лакофф «Language and Woman's Place» («Мова і місце жінки»). Цю класифікацію буде застосовано до досліджуваного тут матеріалу як одну з найбільш повних.

Р. Лакофф вважає, що в англійській мові до рис жіночого мовлення можна віднести схильність жінок до використання розділових питань, використання підвищеної інтонації там, де має бути нейтральна, вживання семантично «порожньої» лексики, спеціальних слів, що описують традиційно жіночі сфери життєдіяльності, часте вживання емоційної лексики, різних інтенсифікаторів і модальних часток. Крім того, жінки жартують набагато рідше за чоловіків [8]. Якщо дівчина відмовляється розмовляти як леді, її висміюють та критикують за нежіночність; якщо вона все ж таки вчиться говорити як леді, її висміюють за те, що вона не в змозі чітко мислити, не може взяти участь у серйозній дискусії [8, с. 48].

Відповідно до стереотипних поглядів у патріархальному суспільстві, жінка не має бути розумною (розум її полягає в тому, щоби приховувати його від чоловіка); вона щаслива, коли вдома з дітьми й чоловіком все добре; повинна забезпечувати спокій і комфорт, терпіти погане до неї ставлення (насилля стосовно неї і дітей), обов'язково мати набір певних психологічних якостей (доброта, ніжність, слухняність, залежність, м'якість тощо); бути красивою, доглянутою (експлуатація жіночого образу в рекламі), щоби влаштуватися в житті (вийти заміж); їй дозволяється відкрита емоційна реакція і навіть прояв вербальної агресивності, капризності; тільки молода й не обтяжена дітьми жінка може успішно просуватися кар'єрними щаблями. Усе це перешкоджає самореалізації жінки в особистісній та професійній сферах [1, с. 163].

Серед моделей конструювання гендерної ідентичності жінки домінують такі зразки фемінності, як «Берегиня», «Барбі», «Ділова жінка», «Феміністка», що відображають конкретні норми жіночої гендерної ролі (за О. Кись). Кожна з них є функцією синкретичної (об'єднувальної) ролі моделі для жіночої гендерної ідентифікації.

Андроцентричними моделями є такі:

1) «Берегиня»: тіло жінки призначене переважно для репродукції, репродуктивні жіночі функції абсолютизовані, головні ролі: господиня дому, опікунка родини, хранителька домашнього вогнища;

2) «Барбі»: жінка є об'єктом чоловічого естетичного та еротичного задоволення; спосіб життя нагадує нарцисичне існування гарної та дорогої ляльки [1, с. 173].

Як зазначають польські дослідниці, «стереотип жінок як матерів і дружин, хранительок домашнього вогнища належить до тих стереотипів, які найважче подолати» [9, с. 265].

Альтернативними моделями є такі:

1) «Ділова жінка»: годувальниця, заробітчаника, яка через економічні обставини змушена займатися бізнесом, а за сприятливих умов могла би повернутись до ролі берегині; жінка не присвячує себе цілковито кар'єрі, а завжди зберігає рівновагу між професійними функціями і материнськими обов'язками;

2) «Феміністка»: найбільш контрверсійна і найменш популярна модель; сприймається як антижіночна; уособлює стереотипні уявлення про феміністку як чоловікоподібну, грубувату, статево невдоволену, озлоблену, агресивну тощо [1, с. 173].

Фемінність традиційно вважали біологічно зумовленою. Фемінності приписували пасивність, чуйність, м'якість, поглиненість материнством, дбайливість, емоційність тощо. На основі цих уявлень жіночі ролі асоціювалися з приватною, а не публічною сферою [1, с. 173].

Феміністичні дослідження заперечили зумовленість соціокультурних характеристик і процесів біологічними відмінностями: фемінність не біологічно запрограмована, а сконструйована соціально, адже дівчинка або жінка зазнає осуду, якщо вона недостатньо жіночна [1, с. 67]. Так наприклад, Габрієла Кубі у роботі «Гендер та загрози», говорить про те, що «наше перше покликання як жінок – це материнство, друге – професія. Якщо доволі велика кількість жінок відмовляється від першого покликання, то народ вмирає. Демографічні дані резистентні до ідеологій» [10, с. 67].

До середини ХХ ст. історія людства фактично була «чоловічою історією», тобто орієнтованою на чоловіків та чоловічі види діяльності [11, с. 123]. У низці робіт з історії Нового часу наводяться докази того, що звільнення індивіда, яке у більшості істориків асоціюється зі впливом Реформації, підйомом національних держав і руйнуванням традиційних громадських структур, не було послідовним і відрізнялося гендерною винятковістю: через певний проміжок часу, у ХІХ ст., відбувається «друге закріпачення» жінки сімейними структурами, створюється культ сім'ї і домітки, який не сприяв індивідуальній свободі жінки [11, с. 130].

За чоловіком і дружиною були закріплені різні права та обов'язки. Приблизна модель їх розподілу у сім'ях середньої верстви виглядала таким чином: тоді як жінки займалися вихованням дітей, шиттям, приготуванням їжі та забезпеченням сімейного загишку, чоловіки заробляли гроші для підтримки сімейного добробуту, а також брали активну участь у житті суспільства [12, с. 86].

Порівняно з попереднім століттям люди середнього класу все частіше одружувалися за велінням серця, а не заради вигоди та зиску. Хоча жінка могла бути для чоловіка другом, компаньйоном, вона не була рівною йому ані в очах церкви, ані в рамках закону. У 1800 році в Англії з'явився вислів, що став загальноживаним, і сенс його зводився до такого: «Чоловік та дружина – це одне ціле, і ім'я йому – чоловік» [13, с. 26].

Однак багато жінок того часу розуміли своє положення у суспільстві. Збереглися документальні підтвердження, які засвідчують, що якась шотландка у 1830 році висловила за надання жінкам рівного статусу з чоловіками, а інша у 1838 році заявляла про те, що голосування – це право кожної з жінок, тим більше, що одна з них (королева Вікторія) очолює державу [14, с. 137].

Матеріалом дослідження виступає роман Л.М. Олкотт «Маленькі жінки», головними героїнями якого є чотири сестри Марч, а саме Маргарет, Джо, Бет та Еммі. Матеріал для дослідження був вибраний не випадково, адже в «Маленьких жінках» знаходимо багато цікавого про суспільні упередження та біль героїнь від того, що дівчат сприймають «шаблонно» (наприклад, Джо, яка відрізняється нордовливим характером та любить практичний одяг і короткі стрижки, інколи сприймається сестрами

як агресивна, а щоби стати успішною письменницею, їй доводиться відповідати сексистським стандартам тих часів) [15].

Під час виконання роботи було відібрано 350 прикладів, які були розподілені за класифікацією рис, притаманних жіночому мовленню, запропонованою Р. Лакофф. Ще одним аспектом дослідження персонажів є їх розподіл на гендерні стереотипні моделі. Також були визначені провідні тенденції щодо тем, які обговорюють дівчата протягом усієї книги, таких як одяг, зовнішній вигляд та поведінка, притаманна «справжній леді».

Розглянемо декілька прикладів.

"I don't believe any of you suffer as I do", cried Amy, "for you don't have to go to school with impertinent girls, who plague you if you don't know your lessons, and laugh at your dresses, and label your father if he isn't rich, and insult you when your nose isn't nice".

"If you mean libel, I'd say so, and not talk about labels, as if Papa was a pickle bottle", advised Jo, laughing.

"I know what I mean, and you needn't be statirical about it. It's proper to use good words, and improve your vocabulary", returned Amy, with dignity [16, с. 2].

За класифікацією Р. Лакофф, в оригіналі у першій фразі, що була вимовлена Еммі, можемо побачити використання підсилювальної конструкції, а саме *I don't believe any of you suffer as I do*, що дослівно можна перекласти так: «Я не вірю, що хоча б одна з вас страждає так, як я». Можемо побачити, що дівчинку засмучує те, що інші насміхаються з її суконь (*laugh at your dresses*), положення головного чоловіка в родині – на той час її батька (*label your father*), а також зовнішності (*when your nose isn't nice*); це можна віднести до суттєво жіночих тем розмови.

Також тут бачимо рису мовлення, яка протиставляє Джо іншим дівчатам, а саме використання засобів створення гумористичного ефекту. Еммі вживає слово *label* («маркувати/клеїти етикетку»), на що Джо відповідає близьким за звучанням *libel* («ображати»). Гра слів будується на співзвуччі. Далі вона говорить: *not talk about labels, as if Papa was a pickle bottle* («і не говори про «етикетки», адже наш батько не банка з маринованими огірками»). Тут гумор будується на протиставленні високого (положення батька в родині) й буденного (банка з огірками). Крім того, від жінки очікується більш шаноблива поведінка щодо чоловіка і батька. Така відповідь суперечить наведеній класифікації мовленнєвих елементів Р. Лакофф, адже вона наголошує на тому, що жарти не притаманні жіночому мовленню, а Джо багато жартує за сюжетом.

Відповідь Еммі тільки наголошує на тому, наскільки важливо для неї триматися гідно у будь-якій ситуації: *I know what I mean, and you needn't be statirical about it. It's proper to use good words, and improve your vocabulary*. Річ у тім, що, намагаючись триматися гідно, вона робить дві помилки, а саме у словах *statirical*, що мало би бути *satirical*, та *vocabulary*, тобто *vocabulary*. Хоча помилки у мові не є рисами жіночої мови за Р. Лакофф, можливо, автор книги «Маленькі жінки» описує цю ситуацію саме так, оскільки тоді вважалося, що жінки не можуть та не мають бути освіченими, тому тут Еммі намагається виглядати розумною, що показано крізь призму іронії.

"May I go and help carry the things to the poor little children?" asked Beth eagerly [16, с. 16].

За сюжетом, матір дівчат приходять додому та пропонують допомогти їхнім сусідам харчами, адже у них зовсім немає чого їсти. Почувши це, Бет запитала: *May I go and help carry the things to the poor little children?* («Чи можу я допомогти віднести речі бідним маленьким дітям?»).

У цьому прикладі можемо побачити використання модальної конструкції *May I*, що є проявом так званої надмірної ввічливості і говорить про те, що Бет – це слухняна дівчинка, яка не буде робити нічого, поки їй не дозволять. Також бачимо прояв материнського інстинкту, характерний для роліової моделі «Берегиня», оскільки Бет у своєму питанні наголошує на допомозі «бідним маленьким дітям». З огляду на те, що, за контекстом, ця допомога коштувала їм сніданку, для Бет доля маленьких, хоча і не знайомих їй дітей має більше значення, ніж власне самопочуття. Цей вчинок і думки Бет у цій ситуації є підтвердженням стереотипної поведінки матері, яка все віддасть, аби діти були ситі та здорові. Хоча ті діти й не були дітьми Бет, така поведінка є показником сформованості психологічних рис майбутньої матері й берегині родинного вогнища.

Розглянемо ще один приклад.

"It's so dreadful to be poor!" sighed Meg, looking down at her old dress [16, с. 1].

У цьому прикладі нас цікавить *It's so dreadful to be poor!* («Як же жахливо бути бідною!»). У цьому, на перший вигляд, невеликому прикладі наявні три риси, характерні для жіночого мовлення. По-перше, можемо побачити використання підвищеної інтонації, що виявляється через використання окличного речення, по-друге, бачимо інтенсифікатор *so*, що підвищує емоційне забарвлення фрази, а також використання семантично порожнього прикметника *dreadful*.

По-третє, слід звернути увагу на прагматику фрази. Маргарет говорить так не тому, що через бідність вона не має достатньо їжі або не може отримати належну освіту. Вона так говорить, оскільки через нестачу грошей вона вимушена ходити у старомодних платтях та вибирати речі не з дорогої тканини, а з чогось дешевшого. Вона переживає через те, що у неї немає стільки прикрас, скільки мають багаті дівчата, і це її бентежить. Розмови тільки про зовнішній вигляд властиві дівчатам, що належать до гендерної моделі «Барбі».

Висновки. Згідно з отриманими результатами, найбільш популярною моделлю мовлення жінок у досліджуваному романі є «Барбі», адже головною метою жінок того сторіччя був гарний вигляд як гарантія майбутнього вдалого заміжжя. Друге місце посідає гендерна модель «Берегиня», оскільки жінка мала вести господарство та піклуватися про дітей. У романі до цих моделей належать Маргарет, Еммі та Бет. Їх мовлення повністю підтверджує класифікацію характерних рис жіночого мовлення, запроповану Р. Лакофф. Ще однією відмінною рисою їх мовлення є те, що основними темами для розмови є мода, романтичні історії, а також належна поведінка.

Найменш популярними виявились моделі «Ділова жінка» та «Феміністка», втіленням яких у романі є Джо. Для цих моделей характерним також виявилось використання розділових питань, семантично «порожньої» лексики та інтенсифікаторів. Однак для цих гендерних моделей продуктивними також є риси, що, за стереотипами, не є притаманними жіночому мовленню, такі як часте вживання жартів, менша зосередженість на точних назвах кольорів, а також розмови на теми, що не належать до суто «жіночих». Додатковою рисою, що відрізняє мовлення Джо від мовлення інших героїнь, є вибір скороченого варіанта імені «Джо» замість повного «Джо-зефіна»; такий варіант, що скоріше є хлопчачим ім'ям, аніж дівочим підкреслює відмінність персонажа від інших сестер. До того ж їй не подобається розмовляти про моду або інші «дівочі справи», а також робити те, що повинні робити «нормальні дівчата».

Література:

1. Ткалич М. Гендерна психологія. 2-ге вид. Київ : Академвидав», 2016. 256 с.
2. Марценюк Т. Гендерна рівність. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ : Основи, 2017. 256 с.
3. Писаренко К. Типологія мовних портретів персонажів у художніх текстах триптиху «Хресна проща» Р. Іваничука: змістовий аспект. *Лінгвістичні дослідження*. 2016. Вип. 42. С. 150–155.
4. Бережна М. Відтворення мовленнєвої характеристики персонажів (на матеріалі англомовних художніх текстів та їх перекладів українською мовою). *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2017. Vol. 34. Issue 124. С. 11–15.
5. Марценюк Т. Інтеграція гендерної складової в аналітичні матеріали. Київ : Відродження, 2019. 28 с.
6. Tannen D. *You Just Don't Understand*. Ballantine Books. New York, 1990. 330 p.
7. Richetti J. Voice and Gender in Eighteenth-century Fiction: Haywood to Burney. *Studies in the Novel*. 1987. № 19 (3). P. 263–272.
8. Lakoff R. Language and Woman's Place. *Language in Society*. 1973. Vol. 2. No. 1 (Apr.). P. 45–80.
9. Twardowska A. Olczyk E., *Kobiety w mediach. Kobiety w Polsce*, Centrum Praw Kobiet, Warszawa, Poland, 2003. P. 260–283.
10. Кубі І. Гендер: виклики та загрози. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 136 с.
11. Репина Л. Пол, власть и концепция «разделенных сфер»: от истории женщин к гендерной истории. *Общественные науки и современность*. 2000. № 4. С. 123–137.
12. Залеток Н. Жінки вікторіанської епохи у шлюбно-сімейних відносинах. *Вісник*. 2013. № 4. С. 84–89.
13. Иоскевич М. Судьба женщины викторианской эпохи в романе Э. Бронте «Грозовой перевал». *Women in Literature. Актуальные проблемы изучения англоязычной женской литературы*. 2005. № 2. С. 25–34.
14. McDowall D. *An Illustrated History of Britain*. Longman, 1989. 187 p.
15. Чому всі говорять про «Маленьких жінок». URL: <https://blog.yakaboo.ua/ru/malenky-zhinky>.
16. Alcott L.M. *Little Women*. London : Harper 360 (GB), 2013. 286 p.

Lozovska K. Speech portrait of women in the XIX century (in the novel “Little Women” by L. M. Alcott)

Summary. The article is devoted to the characteristic features of women's speech in XIX century, investigated in the novel “Little Women” by L.M. Alcott. The novel written in 1868 is the most popular and famous among other works by the author. It depicts life of four sisters March: Meg, Jo, Beth and Amy. The aim of the article is to define features typical for women's speech according to the classification by R. Lakoff. These features include usage of tag questions, rising intonation, semantically empty words, frequent usage of words that are typical for “women” topics, frequent usage of emphasis, intensifiers and modal words, usage of precise color names and also comparatively less frequent usage of jokes. Additionally in the article, I investigate characters' speech according to four models of gender identity, namely “Caregiver”, “Barbie”, “Business woman” and “Feminist”. According to the achieved results, the most popular speech model in the novel is “Barbie”, because the main goal for the women of the century was to look pretty to guarantee further successful marriage. Second popular model is “Caregiver”, as women were supposed to look after the household and take care of children. The least popular models appear to be “Business woman” and “Feminist” that are represented by Jo in the novel. Introduction of such characters is connected with women's feminist movement, which started at the end of the XVIII century – beginning of the XIX century. General features of the movement were represented in Jo's speech and behavior. Such gender models as “Barbie” and “Caregiver” fully coincide with the characteristic features of women's speech given in R. Lakoff's classification. For such models like “Business woman” and “Feminist”, the characteristic features were the usage of tag questions, semantically empty words and intensifiers. Nevertheless, in these gender models I also found features that contradict stereotypes about women's speech, namely frequent usage of jokes, smaller focus on color names and concentration on topics that are not considered as “women interests”.

Key words: speech portrait, feminine speech, gender, gender identity, Louisa May Alcott, “Little Women”.